

DE WAARDE EN DE ONSCHENDBAARHEID VAN HET MENSELIJK LEVEN

J.W.M. Hendriks

Een van de belangrijkste opdrachten van deze tijd is de verkondiging van het "evangelie van het leven": de waardigheid van de mens en de onschendbaarheid van het menselijk leven. Het is echter niet gemakkelijk de juiste woorden te vinden om deze boodschap in onze dagen te verkondigen, omdat het absolute karakter van de beschermwaardigheid van menselijk leven in brede lagen van de samenleving geen acceptatie vindt. Toch is de boodschap juist nu uiterst actueel. De encycliek Evangelium vitae van paus Johannes Paulus II biedt vele goede aanknopingspunten voor een gesprek met mensen van onze tijd. In aansluiting bij dit pauselijk schrijven worden in dit artikel een aantal overwegingen geboden die tevens mogelijke invalshoeken voor een dergelijk gesprek kunnen zijn.

1. De culturele veranderingen van de laatste decennia

Toen ik in de eerste helft van de jaren zestig op de lagere school zat, was er op de hele school - voor zover ik weet - maar één jongen wiens ouders gescheiden waren. Zijn moeder, die geen andere relatie was aangegaan, was door haar man verlaten en woonde met haar zoontje bij haar moeder. Echtscheiding was iets zeer uitzonderlijk en werd door de Nederlandse wet toen alleen toegestaan in zeer bijzondere omstandigheden, met name overspel. De Nederlandse wet beschermde in de jaren zestig van de twintigste eeuw nog de onontbindbaarheid van het huwelijk; het in stand blijven van het huwelijk was nog niet afhankelijk van de instemming van beide partijen, de burgerlijke wet aanvaardde in feite dat man en vrouw door hun jawoord een in principe onherroepelijke daad stelden.

Na de zogenaamde "seksuele revolutie" in de tweede helft van de jaren zestig, is op het punt van relaties en voortplanting veel veranderd. Er zijn condoomautomaten gekomen, echtscheiding werd toegestaan, abortus gelegaliseerd evenals de verspreiding van pornografie; er zijn wettelijke mogelijkheden geschapen voor het toepassen van euthanasie bij uitzichtloos lijden, om maar een paar zaken te noemen die voorheen wettelijk verboden waren. Samenlevingscontracten, partnerschapregistraties en homohuwelijken zijn als mogelijkheid in de burgerlijke wet voorzien. Euthanasie op gehandicapte pasgeborenen, wilsonbekwame en levensmoede mensen is in discussie.

Vaak zegt men dat de katholieke Kerk de grootste schuld heeft aan abortus en aan de verspreiding van Aids. Doordat zij condooms en anticonceptiva niet toestaat, bevordert zij dat er veel abortus wordt gepleegd. Als iedereen een goede toegang zou hebben tot contraceptie en die niet zou worden gediskwalificeerd als moreel onaanvaardbaar, zou het aantal abortussen sterk dalen. De paus heeft in Evangelium vitae (nr.13) hier al op gereageerd: door anticonceptie te bevorderen kweekt men juist een bepaalde houding - die hij een "contraceptieve mentaliteit noemt - waardoor men des te gemakkelijker zijn toevlucht tot abortus neemt. Mensen zullen des te eerder naar abortus grijpen als de

contraceptie niet is gelukt, stelt Johannes Paulus II. De meest recente ontwikkelingen in Nederland schijnen dit te bevestigen: in Nederland werden in het jaar 2000 meer dan 33.000 abortussen uitgevoerd; in 26% van de gevallen geschiedde dit bij vrouwen die de pil gebruikten en bij wie toch een zwangerschap ontstond, of die de pil een keer vergeten waren in te nemen. 8 op de 1000 vruchtbare vrouwen tussen 15 en 44 jaar laten jaarlijks een abortus uitvoeren (jaar 2000); bij de meisjes onder de twintig is dit aantal 8,6 op een totaal van veertien zwangerschappen per 1000 meisjes: het overgrote deel van de zwangerschappen in deze leeftijdscategorie loopt dus uit op een abortus! Abortus wordt als vangnet gezien als de contraceptie niet lukt, stelde de gynaecoloog E. Van Hall in het dagblad Trouw¹. Het abortuscijfer van omringende landen als België en Duitsland is nu lager dan in Nederland. Bij de voor Nederland genoemde aantallen zouden trouwens nog de cijfers moeten worden gevoegd van abortus door gebruik van een abortuspil of andere abortieve middelen, omdat de genoemde getallen alleen de ingrepen betreffen die in de 17 abortusklinieken zijn verricht. In feite ligt het aantal abortussen dus hoger. Becijferingen dat Nederland in een recent verleden het land was met de laagste abortuscijfers, waren trouwens toch natte vingerwerk: ze berustten onder meer op een hoge inschatting van het aantal illegale abortussen in landen met een strengere abortuswetgeving.

De cijfers schijnen dus de visie van de paus in *Evangelium vitae* te bevestigen dat een contraceptieve mentaliteit in feite de stap naar abortus kleiner maakt: deze bevordert de mentale insteek dat in het leven alles moet lopen zoals men het wil, dat men alles moet kunnen doen zoals men wil, dat men passies moet kunnen nagaan, terwijl de gevolgen van het handelen altijd ongedaan gemaakt moeten kunnen worden. Kortom, een contraceptieve mentaliteit bevordert een maatschappij waarin geen verantwoording hoeft te worden gedragen voor de consequenties van eigen handelen.

De paus sprak in de encycliek *Evangelium vitae* over een geweldige en dramatische botsing tussen goed en kwaad, dood en leven, de "cultuur van de dood" en de "cultuur van het leven" (EV , 28).

Steeds duidelijker wordt dat de strijd tussen de cultuur van de dood en de cultuur van het leven niet over randverschijnselen, bepaalde moeilijke gevallen in de marge gaat, zoals men bij het zetten van nieuwe verdergaande stappen op ethisch terrein in het begin wilde doen geloven om de mensen over de streep te krijgen: gewoonlijk werden er bepaalde zeer trieste gevallen geschetst, zodat je wel heel hardvochtig moest zijn om te blijven zeggen: nee, dit mag niet! In de jaren zestig betrof die casuïstiek vooral de pil: extreme gevallen werden voorgehouden van vrouwen die beslist niet zwanger mochten worden, al veel kinderen ter wereld brachten, een zeer onregelmatige cyclus hadden en bijzonder arm waren. Zeer trieste verhalen werden ook geschetst om abortus te legitimeren: een afschuwelijke verkrachting van een meisje, een kind nog, zelf heel labiel, dat in haar omgeving niemand had die voor de opvoeding in zou kunnen staan, terwijl het meisje zelf door het gebeuren zwaar traumatisch was belast. Dergelijke benaderingen kwamen ook aan de orde toen het over echtscheiding ging of over seksuele gemeenschap buiten het huwelijk, homoseksuele contacten, in-vitrofertilisatie, euthanasie, de pil van Drion en draagmoederschap. Tegelijk merkt men dat de legitimatie geleidelijk minder heftig wordt; de geschetste noodsituaties zijn veel minder

¹ Trouw, 8 maart 2002, p. 15, naar aanleiding van het rapport "Abortus in Nederland 1993-2000".

uitzichtloos, omdat er blijkbaar minder argumentatie nodig is om mensen te overtuigen dat deze zaken moeten kunnen.

Door die noodsituaties met kracht naar voren te brengen, wordt op het gemoed gewerkt, op de emoties van mensen en gaat het gesprek minder over het goed- of niet-goed zijn van een handeling. Toch is dat laatste de wezenlijke vraag: is het goed dit te doen? Dan is er vervolgens natuurlijk ook nog de vraag hoe je dit gaat afwegen? Komt het antwoord op de vraag: "Is dit goed?", uit op een: "Ik vind dit goed", of een "In deze omstandigheden of om deze reden vind ik dit goed" ("Situations-ethiek", "Güterabwägung", teleologie), dan kan het zijn dat men vergeet dat er iemand boven de mensen staat die oordeelt en geoordeeld heeft over goed en kwaad en een wezen en een doel heeft meegegeven aan alles wat bestaat. Op 6 augustus 1993 heeft paus Johannes Paulus II de encycliek *Veritatis splendor* gegeven, die over deze vraagstukken van de grondslagen van de moraal gaat². Weliswaar is de morele wet in het hart van de mens geschreven, maar tegelijk is waar dat de volle betekenis ervan pas oplicht door het geloof. Het gaat hier om iets waar ook *Evangelium vitae* op wijst: zonder geloof verlies je de dimensie van waar het allemaal om gaat. Men zou dit kunnen vergelijken met iemand die in een kamer zit opgesloten, terwijl daarentegen voor iemand die gelooft in God, de tuindeuren opengaan waardoor de kamer - beeld van het aardse leven - in een breed perspectief wordt geplaatst. Dit perspectief doet een ander antwoord op vragen oplichten. "Wanneer de zin voor God verdwijnt, wordt ook de zin voor de mens bedreigd en ontregeld." De natuur wordt puur materiaal dat je gebruiken kunt. "Volgens deze opvattingen", zegt de paus, "hoeft de waarheid die de schepping in zich draagt niet erkend, noch de bedoeling die God met het leven heeft geëerbiedigd te worden" (EV 22).

Het naar voren brengen van navrante noodsituaties en het schilderen daarvan in felle kleuren werkt daarom eerder versluisend dan verhelderend. Want wie zou een medemens willen laten lijden, wie is er zo wreed, zo satanisch? Toch is die noodsituatie niet een reden om opvattingen te veranderen en bijvoorbeeld abortus toch toe te staan. Dat wordt al duidelijker wanneer we zien dat in de maatschappij de grenzen van wat kan en mag steeds verschuiven. De wezenlijke vraag is toch of men dit wel mag doen, los van de omstandigheden. Het is immers niet zo dat het doel de middelen heiligt. Dat er lijden is in het leven, is vanzelfsprekend. We kunnen niet al het lijden ontvluchten en wie het ene kruis ontvlucht, vindt een ander op zijn weg. Het is zelfs zo dat waar een minder ethische oplossing voor een noodsituatie wordt gekozen, daardoor vaak weer andere en zwaardere ethische dilemma's worden opgeroepen. De vraag is: wat doen we als we moeten lijden? Gaan we wild om ons heen slaan of blijven we ethisch denken en handelen? Zijn we in principe bereid om lijden te aanvaarden, het kruis te dragen, of gooien we dat ver van ons af? Dit is een zeer wezenlijke en christelijke vraag. Het geeft zelfs de kern weer van het christelijke bestaan: "Als iemand zijn kruis niet draagt en Mij volgt, kan hij mijn leerling niet zijn" (Luc. 14, 27). Door een goedkope uitweg te bieden of te zoeken uit het lijden, wordt trouwens gemakkelijk de motivatie weggenomen om een echte oplossing te zoeken en het lijden te verlichten.

In de gezondheidszorg komt dit probleem naar voren. Een huisarts, tevens verpleeghuis-arts, vertelde dat zij gemakkelijk een euthanasieverzoek zou kunnen inleiden en het leven van veel mensen in de verpleeghuizen zou kunnen beëindigen. De

² Johannes Paulus II, Encycliek *Veritatis splendor*, 6 aug. 1993, in Kerkelijke documentatie 21 (1993), p. 391-464; een Nederlandse uitgave ook in: Katholieke informatie, nr. 24 (Stichting R.K. Voorlichting, Oegstgeest); over teleologie: nr. 61 van de encycliek.

hulpbehoevende oudere mens kan niet in de eigen omgeving of familie worden opgenomen, omdat daar ruimte noch tijd voor beschikbaar is, omdat kinderen en schoonkinderen beide werken en financieel gezien dat wellicht ook wel moeten doen. In het verpleegtehuis is een nijpend gebrek aan verzorging: mensen worden niet van bed gehaald en liggen door, krijgen een hele middag niets te drinken enzovoorts. Ze ontvangen dus weinig liefde en aandacht. De vraag rijst dan: wat voor maatschappij hebben wij geschapen? Soms schijnt alles al bijna afgestemd te zijn op euthanasie en de pil van Drion. De indruk ontstaat dat er geen echte oplossingen worden gegeven, zodat mensen de goedkope, gemakkelijke "oplossingen" bijna "moeten" kiezen.

Eigenlijk speelt in het geestelijke leven een dergelijke vraag: namelijk wanneer iemand bekoord wordt, er een gemakkelijke uitweg en een moeilijke weg is: men kan toegeven aan de zonde of strijden. De vraag die deze situatie ons stelt luidt: aanvaard je dat je moet vechten of kies je voor de weg waarheen de bekoring trekt. En als je gevallen bent, duizend malen, en je zo'n moeite hebt om staande te blijven, aanvaard je dat je nu eenmaal een kleine zwakke mens bent, die steeds weer met Gods hulp overeind moet krabbelen, of maak je je gedrag tot norm en in feite uiteindelijk jezelf tot God?

Het wordt wel steeds duidelijker dat de maatschappelijke ontwikkelingen inzake vragen rond leven en dood niet gaan over zeldzame marginale verschijnselen en noodoplossingen in uitzonderlijke en dringende gevallen. Het gaat over de fundamenteën van het menselijke bestaan en van de maatschappij, over de waarde van menselijk leven überhaupt en over geloof of ongeloof.

In de zaterdageditie van Trouw verschijnt regelmatig een aflevering van de serie "De tien geboden". Het is een langlopende reeks waarin bekende mensen hun reactie schrijven op elk van de tien geboden. Er zijn veel mensen bij die niet in God geloven, maar het interessante in hun reacties is dat ze een bepaald patroon te zien geven: op een bepaald moment hebben zij gebroken met een christelijke levenswijze en daarna is langzaam of al gauw hun geloof vervluchtigd, verdamppt. Op een gegeven moment is door de respondent een van de kerkelijke leer en geboden in sexualibus afwijkende levenswijze in gang gezet, terwijl die er wel van op de hoogte was dat dit door het christelijke geloof of de katholieke Kerk niet als onverdeeld gunstig beoordeeld werd. In overeenstemming met het adagium "als je niet doet zoals je denkt, ga je denken zoals je doet" ontstond vervolgens een innerlijke verwijdering ten opzichte van geloof en Kerk.

Deze maatschappelijke ontwikkelingen en levenskeuzes hangen samen met de toegenomen welvaart, de nieuwe technische en medische ontwikkelingen en de mogelijkheden die hierdoor ontstonden. Deze brachten tevens met zich mee dat verschillende keuzes op ethisch terrein een meer blijvend karakter kregen. Wanneer iemand een keer een zonde heeft begaan, blijft dat een afzonderlijke gebeurtenis, hoe zwaar en erg die zonde misschien ook was: hij kan voor God met spijt in zijn hart schuld belijden, zich voornemen zijn leven te beteren en Gods vergeving ontvangen in het biechtsacrament. Hij gaat verheugd heen en is dankbaar dat hij een nieuw begin mag maken. Maar voor wie keuzes maakt die verder reiken dan die keer dat hij gezondigd heeft, ligt dat anders: hoe kan iemand die de pil gebruikt of een buitenechtelijke relatie heeft of als arts werkzaam is in een abortuskliniek, en zich er wel van bewust is dat de Kerk zijn handelwijze afkeurt, nog gaan biechten, hoe kan hij vergeving krijgen voor iets waar hij mee door zal gaan? Hiermee wil niet gezegd zijn dat deze drie dingen - pil, abortus en buitenechtelijke relaties - van hetzelfde niveau zijn, maar wél dat door bepaalde keuzes een zekere innerlijke verwijdering ontstaat en dat iemand geneigd is

zijn gedachten en overtuigingen aan te passen aan de manier waarop hij leeft. Daar komt bij dat mensen veelal geneigd zijn tot het zoeken van hun gemak, dat zij niet zo gewend zijn om offers te brengen en dat in de maatschappij God en gebod weinig hebben in te brengen.

Dit maakt het van des te groter belang tevoren bepaalde bewuste keuzes te maken, duidelijke grenzen af te bakenen. In een cultuur en een maatschappij die bepaalde seksuele vrijheden kent en ongebondenheid op dit vlak etaleert, is een duidelijke bepaling van waar de eigen grenzen liggen onontkoombaar, wil men niet steeds verder worden meegesleept naar waar men misschien eigenlijk niet heen zou hebben gewild. En het zou goed zijn die grenzen duidelijk te stellen bij de wet van God, bij wat God wil. Ook dan blijven er natuurlijk nog wel allerlei vragen, bijvoorbeeld over hoe de wil van God gekend kan worden, maar er is in ieder geval een duidelijk uitgangspunt.

2. De oplossing van ethische dilemma's in de hedendaagse maatschappij en in de visie van de Kerk

Sinds het menselijke leven niet meer als absoluut beschermwaardig wordt gezien, zijn overal ethische commissies ontstaan. In het verleden - ongeveer tot de jaren zestig - gaf de katholieke moraaltheologie antwoord op allerlei casussen die haar ook vanuit de medische praktijk werden voorgelegd; het antwoord bevatte een afweging, maar soms ook het categorisch "nee" - onder welke omstandigheden dan ook - waarmee vanuit absolute morele normen intrinsiek kwaad moet worden afgewezen. Zo leken bij veranderend normbesef de katholieke moraaltheologie en het leergezag van de Kerk een struikelblok en een rem op de vooruitgang³. Er ontwikkelde zich een seculiere medische ethiek die van ieder theologische referentie abstraheert. Wetenschappers die deskundig worden geacht op het terrein van menselijke vragen, moeten een antwoord bieden op de vragen die rijzen door de talrijke ontwikkelingen en nieuwe medische mogelijkheden⁴. Op zich zou men kunnen zeggen dat katholieken daar nog enigszins mee kunnen leven omdat ook zij vertrekken vanuit een natuurwet waarin de basisprincipes rond leven en dood liggen opgesloten en die je met het licht van de rede kunt leren kennen. Het is tenslotte niet zonder reden dat de vertegenwoordigers van de heilige Stoel in een aantal vragen van leven en dood met islamitische vertegenwoordigers op één lijn bleken te zitten op de internationale conferentie over bevolking en ontwikkeling (september 1994) en de vierde wereld-vrouwenconferentie in Peking (september 1995)⁵. Tegelijk onderkent de gelovige de specifieke opdracht van

³ Vgl. over de vragen: L. Melina, *Corso di bioetica. Il Vangelo della vita*, Casale Monferrato 1996, p. 7.

⁴ Vgl. over deze seculiere ethiek ook: Johannes Paulus II, *Toespraak tot de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties*, 5 oktober 1995, in: *La Documentation Catholique* 77(1995), p. 917-923; Kard. P. Poupard, *Interventie op de 28e sessie van de algemene vergadering van de UNESCO*, 28 oktober 1995, in: *La Documentation Catholique* 77(1995), p.1031-1033.

⁵ Over de bijdragen van de heilige Stoel tot de conferentie te Caïro, zie: *La Documentation Catholique* 76(1994), p. 875-877; vgl. ook p. 405-408 (toespraak van de paus tot de secretaris generaal van de conferentie); p. 451-452 (brief van de paus aan alle staatshoofden); p. 656-657; 745-746; over de conferentie te Peking, zie: *La Documentation Catholique* 77(1995), p. 645-650 (rapport); 878-888 (interventies).

het leergezag in de Kerk dat onder de bijstand van de heilige Geest deze natuurwetten gezagvol interpreteert⁶.

De genoemde ethische commissies worden ook in katholieke instellingen van gezondheidszorg ingesteld, maar men kan niet zeggen dat ze de leer van de katholieke Kerk als uitgangspunt nemen. Het gaat veeleer om een afweging van wat humaan is volgens eigen criteria. Zo was een moraaltheoloog van de Nijmeegse Universiteit en directeur van het Centrum voor Ethiek van die Universiteit in zijn kwaliteit van lid van de ethische commissie van het Radboudziekenhuis bereid een afweging te maken over de vraag hoeveel nakomelingen met het zaad van één enkele spermadonor zouden mogen worden verwekt en hoe snel men het deze nakomeling moet vertellen als diens biologische vader een ernstige erfelijke ziekte heeft, ondanks verklaringen van het leergezag van de Kerk dat leert dat het weliswaar moreel aanvaardbaar is middelen aan te wenden die mensen kunnen helpen de huwelijksdaad te voltrekken, maar dat de geslachtsdaad niet mag worden vervangen door kunstmatige bevruchtingstechnieken: de unitive betekenis en de procreatieve betekenis van de geslachtsdaad, die van Godswege onlosmakelijk verbonden zijn, mogen niet opzettelijk van elkaar worden losgemaakt⁷.

Het uitgangspunt van zo'n afweging volgens eigen criteria, is dat moet worden afgezien van absolute normen en theologische principes over de sacraliteit van het menselijke leven en dat de kwaliteit van het leven als norm dient te worden gehanteerd (EV 64)⁸. Het menselijke leven is dan niet als een absolute waarde te beschouwen, maar als een betrekkelijk goed dat je met alle plussen en minnen moet afwegen: het welzijn en welbehagen dat met het leven verbonden is voor de mens in kwestie, en de nuttigheid en productiviteit voor anderen en voor de maatschappij vormen onder meer elementen van die afweging (vgl. EV 23)⁹.

Het is begrijpelijk dat zo'n afweging veel vragen oproept. Hiervoor is al even genoemd hoezeer de waarden en normen en heel de cultuur van onze maatschappij in het korte tijdsbestek van enkele tientallen jaren veranderd zijn. Het is zeker dat vele waarden die met het leven zelf te maken hebben dertig of veertig jaar geleden heel anders afgewogen werden dan nu het geval is. Om zich toch enigszins te kunnen ontworstelen aan de dictatuur van het nu-moment en het alleractueelste levensgevoel, wordt de katholieke moraaltheologie wel weer geraadpleegd, maar dan binnen die-zelfde afwegings sfeer: als element binnen een groter proces van oordeelsvorming wordt een stuk katholieke traditie meegenomen. Dit betekent echter wel dat absolute morele normen hier taboe zijn: de enige absolute afwijzing geldt absolute normen. Natuurlijk moet in heel veel gevallen inderdaad een afweging worden gemaakt en daar dienen allerlei factoren bij betrokken te worden. Het is bijvoorbeeld goed aalmoezen te geven, dit wordt in het evangelie zelfs aanbevolen (vgl. Mat. 6, 1-6), maar of men in een

⁶ Vgl. Veritatis splendor, nr. 27

⁷ Congregatie voor de geloofsleer, Instructie Donum vitae, 22 febr. 1987, in: AAS 80(1988), p 70-102, m.n. p. 77: "Procreatio humana consciam coniugum cooperatio-nem postulat cum fecundo amore Dei, donum vitae humanae fieri debet in matrimonio per actus proprios atque exclusivos coniugum..."; p. 90: "Doctrina ecclesiae de matrimonio deque humana procreatione docet esse nexum indissolubilem a Deo statutum, quem homini sua sponte infringere non licet, inter significationem unitatis et significationem procreationis, quae ambae in actu coniugali insunt"; vgl. p. 96-97.

⁸ Vgl. Melina, o.c., p. 8-9.

⁹ Vgl. Melina, o.c., p. 60-61.

concreet geval aan een bepaalde bedelaar wel of niet iets moet geven, is een kwestie van afweging en inschatting. We dienen vaak een afweging te maken over de vraag of we iets wel of niet zullen doen. Een volkomen subjectieve moraal waarbinnen alles bespreekbaar is, moet echter worden afgewezen. Sommige waarden zijn zo verheven dat men bepaalde handelingen nooit mag stellen, onder geen enkele omstandigheid, voor geen enkel doel, zoals er ook bepaalde handelingen zijn die altijd goed zijn. Sommige waarden zijn zo heilig, zo belangrijk dat ze nooit mogen worden geschonden. De paus bevestigt in zijn encycliek *Evangelium vitae* dat het menselijke leven zo'n goed is: "Met het gezag dat Christus aan Petrus en zijn opvolgers heeft verleend en in gemeenschap met alle bisschoppen van de katholieke Kerk, bevestig ik bijgevolg dat het rechtstreeks en vrijwillig doden van een onschuldig menselijk wezen altijd ernstig immoreel is" (EV 57). De waarde van het menselijke leven is onaantastbaar vanwege de unieke en specifieke plaats van de mens in heel de schepping. Daarom zijn de waarden die met het doorgeven van het menselijke leven en de menselijke seksualiteit verbonden zijn, voor de Kerk zo absoluut: het gaat om iets heiligs, het mee-scheppen met God van het mooiste wat op aarde bestaat: het menselijke leven. Het is daarom dat het kerkelijk denken zich richt tegen het banaliseren van seksualiteit tot een vorm van lustbeleving, een spel.

Bepaalde visies en afwegingen van de katholieke moraal worden dus wel overgenomen binnen zo'n seculiere ethische afweging als bijvoorbeeld in de ethische commissies plaatsvindt, maar de fundamentele opties blijven buiten beschouwing. En daar ligt nu net het cruciale punt: voor de katholieke Kerk is ethiek niet alleen of voornamelijk het afwegen van een serie casussen, concrete gevallen in concrete omstandigheden, het is niet zomaar een receptenboek met antwoorden op allerlei vragen, maar het is vooral een bepaalde visie op de mens in het licht van het evangelie, een christelijke antropologie in de overtuiging dat de waarheid in Christus is (vgl. Ef. 4, 21)¹⁰. Dit heeft de paus willen beklemtonen door zijn encycliek over de beschermwaardigheid van het menselijke leven als titel mee te geven: *Evangelium vitae*, het evangelie van het leven. Geloof en rede moeten hier samengaan om de hele waarheid omtrent de mens te kunnen ontdekken. Als het verstand zonder het licht van de Openbaring alleen verder gaat, gaat het gemakkelijk bijzaken verabsoluteren en het geheel, de grote samenhang uit het oog verliezen¹¹.

Ooit werd ik door een broeder benaderd die behoorde tot een religieuze congregatie die aan liefdewerken was gewijd. De broeder verwierp wat hij vroeger had geleerd, namelijk dat naastenliefde zou inhouden dat je God in een ander moest beminnen, omdat hij meende dat dit inhield dat je die medemens niet mocht beminnen om wie hij of zij zelf was. Hij had dit natuurlijk niet heel goed begrepen. De bedoeling van het "God zien in de naaste" is dat de liefde dieper wordt en meer constant, omdat die liefde naar de naaste uitgaat niet slechts omdat die ander sympathiek en aangenaam overkomt, maar omdat men het innerlijke geheim van die mens probeert te "zien".

Het Tweede Vaticaans Concilie heeft dit aspect beklemtoond door ten aanzien van de moraaltheologie de wens te uiten dat zij meer bijbels zou worden en zou kijken naar de

¹⁰ Johannes Paulus II, Encycliek *Fides et ratio*, 14 september 1998, nr. 34, in: Katholieke Informatie, nr. 37, p. 32 (Stichting R.K. Voorlichting, Oegstgeest).

¹¹ Vgl. *Fides et ratio*, nr. 48.

natuur en de waardigheid van de menselijke persoon - wie is de mens? - want daaruit vloeien ook objectieve criteria voort voor de beoordeling van goed en kwaad¹².

We merken hoe belangrijk dit uitgangspunt is, bijvoorbeeld wanneer het gaat om euthanasie: is het menselijke leven een gave van God of iets wat tot onze eigen beschikking mag staan? Heeft een mens het recht om over het eigen leven of dat van anderen te beschikken, of niet? Waarop berust de waardigheid van een mens: op zijn vermogens, zijn hebben en kunnen of op z'n "zijn"? Dit is eigenlijk een heel brede vraag: waarom zijn mensen van waarde; is dat vanwege hun bezit en hun prestaties, hun vaardigheden of om hun mens-zijn?

Nu is het waar: de waardigheid van de menselijke persoon is er niet alleen vanwege de bijbelse bevestiging dat de mens is geschapen naar het beeld en de gelijkenis van de Schepper, maar ook vanwege de geestelijke natuur van de mens waardoor die zich manifesteert als een zijnde dat de hem omringende wereld overstijgt. De specifieke menselijke kennis, zijn geweten en zijn vrijheid maken dat een mens anders is dan al het andere dat geschapen is, en die waardigheid gaat nooit weg, die hoeft niet bevochten te worden, al zien we soms dat de menselijke ziel als het ware gevangen is in klauwen van lichamelijke of verstandelijke beperkingen, in een niet-kunnen. Hier hangt ook mee samen of je kunt geloven dat je door God onvoorwaardelijk aanvaard bent en dat juist aan het zwakkere meer eer toekomt. Wie bijvoorbeeld een zwaar gehandicapte mens ziet, ziet iemand die als mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis, maar gekluisterd is en - om zo te zeggen - tot het leven van een dier of plant is teruggebracht. Hij ziet dan als het ware Jezus Christus in zijn vernederde staat, God zelf die op het kruis tot de nederigste staat van het menszijn werd teruggebracht en zo de mensen heeft verlost.

In onze tijd antwoorden vele mensen hierop dat een zo gehandicapte persoon geen volledige mens meer is: je bent pas echt ten volle mens wanneer je autonoom bent en niet volledig afhankelijk van anderen; of wanneer je met anderen kunt communiceren, contact kunt hebben (vgl. EV 19). In deze opvatting zijn ongebooren kinderen, zwaar gehandicapten, ernstig zieken en stervenden minder mens. Het kan niet anders dan dat dit zijn weerslag heeft op het zelfgevoel van mensen die in een verpleeghuis zijn of een gehandicapteninstelling. Eigenlijk is dit een soort Übermensch-theorie: de sterke, gezonde, vitale, succesvolle mens wordt verheerlijkt. Zo creëer je een onmenselijke maatschappij! We zijn ver verwijderd van een verheerlijking van de ouderdom, zoals in bijbelse tijden, toen men de oudsten in de stadspoort om raad kwam vragen: "Zoek het gezelschap van ouderen en luister trouw naar hun wijsheid" (Sir. 6, 34).

De waardigheid van de mens is er van nature, zij is gefundeerd in het natuurrecht, maar toch niet los te zien van God: als de zin voor God verdwijnt, verdwijnt ook de zin voor de waardigheid van de mens. Zonder God is het vrijwel onmogelijk om te geloven dat een bepaald ontluisterd menselijk leven nog van onschatbare waarde is. Je kunt dat eigenlijk alleen nog maar geloven, als je ervan overtuigd bent dat dit lijdende, stervende, zwakke, ongebooren leven het voorwerp is van Gods innige en sterke liefde (EV 31). De paus zegt in *Evangelium vitae* dat het bloed van Christus openbaart hoe waardevol ieder menselijk leven is (EV 31).

¹² Vgl. OT 16 en GS 51; vgl ook de antropologie van GS 12-22.

Voorts wordt vaak opgemerkt dat het typische kenmerk van een mens is dat hij vrij is en als het bijvoorbeeld gaat over euthanasie of abortus: dat hij toch zelf moet kunnen kiezen wat hij met zijn leven doet. In veel gevallen is dit een tamelijk navrante opmerking: hoe vrij is een volstrekt afhankelijke patiënt in een verpleeghuis? Het doet denken aan de pedofiel die zijn relatie met een kind in een gunstig licht probeert te stellen: het is niet schadelijk voor het kind en het kind wilde zelf deze contacten, zo zal hij beweren. Maar er is sprake van een volstrekte afhankelijkheidsrelatie. Er kan geen echte vrijheid zijn.

Hoe vaak is het verzoek om euthanasie in feite niet de vertolking van het gevoel niet (meer) van waarde te zijn, er niet te mogen zijn?

Als de redenering is dat mensen vrij moeten zijn om te kiezen of zij nog willen leven en of zij anderen - ongeborenen, pasgeboren gehandicapten, wilsonbekwamen - willen laten leven, is dit in feite een heel individualistische opvatting van vrijheid: "Ik moet kunnen doen wat ik wil en daarbij kunnen beschikken over mijn leven of zelfs over het leven van anderen"¹³. Maar de mens is ook geroepen tot solidariteit, tot dienstbaarheid en tot het aannemen van een ander. Een mens is niet alleen en het leven is niet iets van hemzelf alleen. Men kan zich trouwens ook afvragen wat vrijheid eigenlijk inhoudt? Wanneer is iemand vrij? Als iemand ervoor kiest om veel te roken of te drinken, is hij niet meer vrij: hij wordt verslaafd. Als vrijheid betekent dat de zwaksten niet meer gerespecteerd worden, wat is dat dan voor vrijheid? Dat is het recht van de sterkste. Vrijheid is er alleen in respect voor de waardigheid van de mens (vgl. EV 19). De waarheid maakt vrij: wie probeert te handelen en te leven overeenkomstig de waarheid, wordt vrij; als dat niet zo is, als de zogenaamde vrijheid in feite een vorm van egoïsme is, een op-zichzelf-gericht-staan en eigenlijk een toegeven aan zichzelf, wordt de persoon slaaf van zichzelf, van zijn passies en behoeftes. Jezus leeft ons de vrijheid voor door zijn vrijheid te gebruiken om Zichzelf, zijn leven voor ons te geven. Zo maakt Hij duidelijk dat hierin de zin van het menselijke bestaan gelegen is: niemand heeft grotere liefde dan wie zijn leven geeft...

Natuurlijk blijven er allerlei vragen over, ook voor wie de beschermwaardigheid van het menselijke leven respecteert. Een mens moet de gelegenheid krijgen menswaardig te sterven en het gaat niet om het stervensproces te rekken door nutteloze behandelingen; pijnstillende middelen kunnen worden gebruikt om het lijden te verlichten, ook als daardoor in feite het stervensproces zou worden verhaast. Enige tijd geleden is ook in de media het kunstmatig toedienen van water en voedsel aan een stervende in discussie geweest. Op zich behoort het verstrekken van vocht en voedsel tot de normale verzorging waar men niet van af mag zien. Je laat een mens niet verhongeren of van dorst omkomen. Maar er zijn situaties dat het nutteloos geworden is of buitengewoon lastig voor de patiënt in de stervensfase, en men in goed geweten met kunstmatige voeding kan stoppen¹⁴.

¹³ Vgl. hierover: R. Lucas Lucas, "El subjectivismo e individualismo de la libertad como raiz de la violencia contro la vida humana", in: Idem (ed), Comentario interdisciplinar a la "Evangelium Vitae", Madrid 1996, p. 245-262, m.n. p. 257-262.

¹⁴ Vgl. EV 65; Pauselijke raad voor het pastoraat in de gezondheidszorg, Handvest van de werkers in de gezondheidszorg, Città del Vaticano 1995, nr. 120, p. 116. Nederlandse uitgave verzorgd door uitgeverij Colombia te Oegstgeest; L. Melina, o.c., p. 219-220.

3. Besluit: onze inzet voor het leven

Paus Johannes Paulus II roept heel de Kerk op hem te helpen in de strijd om het menselijke leven te beschermen. Dit kunnen we op tal van manieren doen, bijvoorbeeld door pro-life-organisaties te steunen, door onszelf actief in te zetten voor de bescherming van het menselijke leven, door de politiek te bewegen mensenwaardige wetten bij te stellen in de goede richting, door gebruik te maken van de media voor de verspreiding van het evangelie van het leven, door uit te kijken dat we door de producten die we kopen geen abortus of euthanasie ondersteunen, door inzet voor palliatieve zorg en hospites, zodat zieke mensen een alternatief zien en niet uit wanhoop de dood hoeven te kiezen, door bij te dragen tot een maatschappij waarin men zorg heeft voor elkaar. En natuurlijk: door zelf respect te hebben voor ieder menselijk leven.

Dit is de grote inzet vanuit onze geloofsovertuiging, waartoe de paus ons oproept: dat we zouden streven naar een samenleving waar liefde en zorg heersen voor elkaar, een liefde die mensen aanvaardt, voor wie niemand zich overbodig en te veel hoeft te voelen. Het bevorderen van een cultuur van de liefde en van een cultuur van het leven hangen nauw samen. Wie aanvaardt dat er grenzen zijn, dat niet alles mag wat kan, dat hij offers moet brengen, zijn eigen wil en zin niet mogen prevaleren ten koste van de wet van God, de Heer van alle leven, ondersteunt de cultuur van het leven.